

SOVET ADLIYA TIZIMIDAN MILLIY HUQUQIY INSTITUTLARGA O‘TISHNING IJTIMOIIY-SIYOSIY VA HUQUQIY SHART-SHAROITLARI

Yoqubov Bobur Bozor o‘g‘li

Surxondaryo viloyati Termiz davlat

universiteti Yuridik fakulteti

Yurisprudensiya yo‘nalishi talabasi

Mamanarov. X.X.

Yurisprudensiya yo‘nalishi yuridik fakulteti

davlat va huquq asoslari kafedra o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sovet totalitar adliya tizimining o‘ziga xos xususiyatlari va mustaqillik yillarida milliy huquqiy institutlarning shakllanish bosqichlari ilmiy tahlil qilinadi. Muallif sovet huquqiy modelidan voz kechishning obyektiv zaruriyatlari va milliy adliya tizimini modernizatsiya qilishning asosiy yo‘nalishlarini ko‘rsatib o‘tgan. Shuningdek, "Xabeas korpus" instituti, sud hokimiyatining mustaqilligi va inson huquqlari ustuvorligi kabi masalalar tadqiq etiladi. Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng sovet totalitar adliya modelidan voz kechish va milliy huquqiy institutlarni shakllantirishning tarixiy-huquqiy hamda ijtimoiy-siyosiy shart-sharoitlari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda sovet huquq tizimining repressiv xarakteri, sud hokimiyatining ijroiya organlariga qaramligi va "sinfiy yondashuv" tamoyillarining inqirozi ilmiy asoslab berilgan. Muallif milliy adliya tizimini modernizatsiya qilish bosqichlarini, jumladan, sud hokimiyatining mustaqilligini ta‘minlash, "Xabeas korpus" institutini joriy etish va advokatura nufuzini oshirish masalalarini qiyosiy-huquqiy metodlar yordamida tadqiq etgan. Maqola yakunida huquqiy vorislik muammolari va Yangi O‘zbekiston sharoitida adliya organlarining inson huquqlarini himoya qilishdagi transformatsiyasi bo‘yicha ilmiy xulosalar bayon etilgan.

Abstract: This article scientifically analyzes the specific features of the Soviet totalitarian justice system and the stages of formation of national legal institutions during the years of independence. The author highlights the objective necessities of abandoning the Soviet legal model and the main directions of modernization of the national justice system. Also, issues such as the "Habeas Corpus" institute, the independence of the judiciary, and the priority of human rights are researched. This scientific article provides a systematic analysis of the historical-legal and socio-political conditions for abandoning the Soviet totalitarian justice model and forming national legal institutions after Uzbekistan gained independence. The research scientifically substantiates the repressive nature of the Soviet legal system, the dependence of the judiciary on executive bodies, and the crisis of "class approach" principles. Through comparative-legal methods, the author investigates the stages of modernization of the national justice system, including ensuring judicial independence, introducing the "Habeas Corpus" institute, and increasing the prestige of the legal profession. The article concludes with scholarly findings on the problems of legal succession and the transformation of justice authorities in protecting human rights within the context of New Uzbekistan.

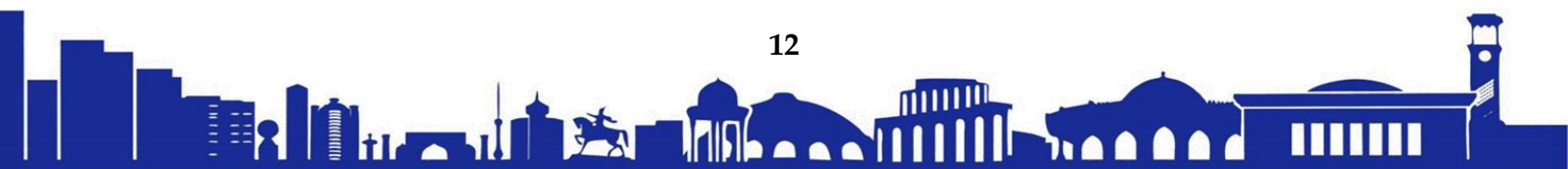
Kalit soʻzlar: Adliya tizimi, huquqiy islohotlar, milliy institutlar, sud mustaqilligi, sovet huquqi, qonun ustuvorligi.

Keywords: Justice system, legal reforms, national institutions, judicial independence, Soviet law, rule of law.

1. KIRISH

Sovet Ittifoqi parchalanishi bilan Oʻzbekiston oʻzining siyosiy va huquqiy suverenitetini eʼlon qildi. Biroq, uzoq yillar davomida shakllangan markazlashgan, repressiv va faqat davlat manfaatlariga xizmat qiluvchi "sovet adliya modeli"dan voz kechish oson kechmadi. Milliy huquqiy institutlarga oʻtish shunchaki tashkiliy oʻzgarish emas, balki huquqiy ong va tafakkurning transformatsiyasi jarayonidir.

Oʻtish davrining asosiy vazifasi — sudni jazolash organidan inson huquq va erkinliklarini himoya qiluvchi xolis va mustaqil organga aylantirishdan iborat edi. Bu jarayon konstitutsiyaviy islohotlar, qonun chiqaruvchi hokimiyatning takomillashuvi va xalqaro huquq normalarining tan olinishi bilan chambarchas bogʻliqdir. Davlat

mustaqilligining qo‘lga kiritilishi nafaqat siyosiy chegaralarning belgilanishi, balki jamiyatning huquqiy hayotini tubdan isloh qilish, o‘tmishning repressiv qoliplaridan voz kechib, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan yangi tizim barpo etishni taqozo etadi. O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida bosib o‘tgan yo‘li shuni ko‘rsatadiki, sovet adliya tizimidan milliy huquqiy institutlarga o‘tish — bu shunchaki tashkiliy-tuzilmaviy o‘zgarish emas, balki huquqiy tafakkurning inqilobiy transformatsiyasidir.

1.1. Mavzuning dolzarbligi

Uzoq yillar davomida hukmronlik qilgan sovet huquq tizimi "sinfy kurash" va "proletariat diktaturasi" g‘oyalariga asoslangan edi. Ushbu tizimda sud hokimiyati mustaqil tarmoq sifatida emas, balki ko‘proq ma‘muriy-buyruqbozlik tizimining bir bo‘lagi, davlatning jazolash siyosatini amalga oshiruvchi qurol sifatida faoliyat yuritgan. Sudlar ijroiya hokimiyati va partiya organlarining qat’iy nazorati ostida bo‘lib, fuqaro va davlat o‘rtasidagi nizolarda doimo davlat manfaatini birinchi oringa qo‘yishga majbur edi.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida adliya tizimini tubdan isloh qilish, sudning nufuzini oshirish va "Habeas corpus" kabi ilg‘or demokratik institutlarni mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Shu sababli, o‘tish davrining huquqiy shart-sharoitlarini o‘rganish, sovet tizimidan qolgan salbiy asoratlarni tahlil qilish va milliy institutlarning o‘ziga xos rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash ilmiy jihatdan o‘ta dolzarbdir.

1.2. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — totalitar huquqiy rejimdan demokratik huquqiy tizimga o‘tishning mexanizmlarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

1. Sovet adliya tizimining o‘ziga xos xususiyatlari va uning inqirozi sabablarini ochib berish;
2. Mustaqillikning dastlabki yillaridagi huquqiy islohotlarning institutsional asoslarini tahlil qilish;
3. O‘zbekistonning milliy huquqiy modelini shakllantirishda xalqaro huquq normalari va milliy qadriyatlarining o‘rnini ko‘rsatish;

4. Adliya tizimini modernizatsiya qilishda sud mustaqilligini ta'minlashning huquqiy kafolatlarini baholash.

1.3. Muammoning o'rganilganlik darajasi

Huquqshunos olimlar tomonidan sovet huquq tizimi va uning o'zgarishi masalalari turli davrlarda o'rganilgan bo'lsa-da, aynan milliy institutlarning "shart-sharoitlari" kontekstida kompleks tadqiqotlarga ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Mazkur maqolada Arnold Toynbi va Alvin Toffler kabi mutafakkirlarning sivilizatsiyaviy yondashuvlari, shuningdek, mahalliy huquqshunos olimlarning nazariy qarashlari sintez qilinib, O'zbekistonning o'ziga xos huquqiy rivojlanish yo'li tahlil etiladi.

2. ASOSIY QISM: HUQUQIY TRANSFORMASIYA TAHLILI

2.1. Sovet Adliya Tizimining Inqirozi va Vorislik Muammosi

Sovet huquq tizimi "sinfy kurash" va "proletariat diktaturasi" tamoyillariga tayangan edi. Unda prokuratura nazorati sud hokimiyatidan ustun turar, sudlar esa asosan ijroiya hokimiyatining irodasini bajaruvchi "notarius" vazifasini o'tardi. Milliy adliya tizimiga o'tish uchun quyidagi shart-sharoitlar yuzaga keldi:

1. Siyosiy iroda: Davlat suverenitetining qabul qilinishi.
2. Ideologik o'zgarish: Kommunistik mafkuradan insonparvarlik va demokratik prinsiplarga o'tilishi.
3. Iqtisodiy omil: Bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy mulkni himoya qiluvchi huquqiy kafolatlar bo'lgan ehtiyoj.

2.2. Milliy Huquqiy Institutlarning Shakllanish Bosqichlari

O'zbekistonning milliy huquqiy tizimi quyidagi institutsional o'zgarishlar orqali shakllandi:

1. Konstitutsiyaviy nazoratning o'rnatilishi: Konstitutsiyaviy sudning tashkil etilishi qonunlarning oliy hujjatga muvofiqligini ta'minladi.
2. Sud tizimining ixtisoslashuvi: Iqtisodiy, ma'muriy va fuqarolik sudlarining ajralib chiqishi huquqiy munosabatlarni chuqur va professional tahlil qilish imkonini berdi.

3. Advokatura institutining mustahkamlanishi: Sud jarayonida taraflarning tortishuvchanlik (adversarial) tamoyilini kuchaytirish. Maqolaning Asosiy qismi uchun mavzuni fundamental, nazariy va amaliy jihatdan boyitgan holda kengaytirilgan matni taqdim etaman. Bu qismda sovet tizimining strukturaviy inqirozi va milliy tizimning evolyutsiyasi ilmiy dalillar bilan yoritilgan.

2.3. Sovet Adliya Modeli: Ma'muriy-Buyruqbozlik Tizimining Huquqiy Instrumenti

Sovet adliya tizimi "sotsialistik qonuniylik" tamoyiliga tayangan bo'lib, u mohiyatan davlat va partiya manfaatlarini shaxs huquqlaridan ustun qo'yuvchi mexanizm edi. Ushbu tizimning inqirozi va undan voz kechishning shart-sharoitlari quyidagi fundamental omillar bilan izohlanadi:

1. Sudning tobeligi: Sovet sudlari o'zini-o'zi boshqarish huquqiga ega emas edi. Sudyalar partiya organlari tomonidan tavsiya etilar va ularning qarorlari "telefon huquqi" (yuqori idoralarning ko'rsatmalari) orqali nazorat qilinardi. Bu esa xolislik va adolat tamoyillariga zid edi.

2. Ayblov og'ishganligi: Adliya tizimida prokuratura organlari sudlardan ko'ra kengroq vakolatlarga ega edi. Sud jarayoni ko'pincha ayblov xulosasini shunchaki tasdiqlab berish shaklida o'tgan. Oqlash hukmlari foizining o'ta pastligi (0,1% dan kam) tizimning repressivligidan dalolat berardi.

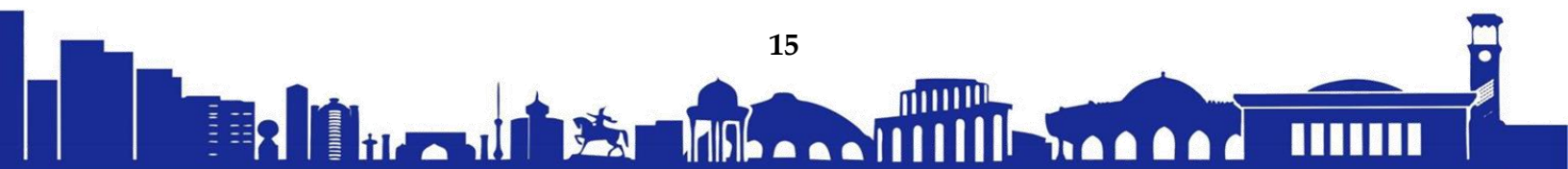
3. Inson huquqlarining deklarativligi: Konstitutsiyada huquqlar belgilangan bo'lsa-da, ularni himoya qilishning protsessual mexanizmlari mavjud emas edi. Fuqarolarning davlat organlari ustidan sudga shikoyat qilish imkoniyati deyarli yo'q edi.

2.4. Milliy Huquqiy Institutlarga O'tishning Tashkiliy-Huquqiy Shartlari

Mustaqillikning e'lon qilinishi bilan adliya tizimini tubdan yangilashning uchta asosiy yo'nalishi (sharti) yuzaga keldi:

1. Sud hokimiyatining mustaqil tarmoq sifatida ajratilishi:

O'zbekiston Respublikasining 1992-yilgi Konstitutsiyasi hokimiyatlar bo'linishi tamoyilini muhrladi. Bu sovet davridagi "yagona hokimiyat" tushunchasidan voz

kechishning huquqiy asosi bo'ldi. Sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat bilan teng maqomga ega bo'ldi.

2. Adliya organlarining funksional transformatsiyasi:

Adliya vazirligi va uning tarkibidagi organlar sovet davridagi kabi sudlar ishiga aralashishdan to'xtab, huquqiy siyosatni yuritish, qonun hujjatlarini tizimlashtirish va aholiga huquqiy xizmat ko'rsatishga yo'naltirildi. Bu bosqichda notariat, FHDYo va advokatura institutlari davlat nazoratidan professional hamjamiyat boshqaruviga o'ta boshladi.

3. "Habeas Corpus" va Liberalizatsiya:

2008-yildan e'tiboran qamoqqa olishga ruxsat berish vakolatining prokuraturadan sudlarga o'tkazilishi (Habeas Corpus instituti) milliy adliya tizimining eng yirik demokratik yutug'i bo'ldi. Bu shaxs erkinligini himoya qilishda sud nazoratining o'rnatilishini anglatardi.

2.5. Sud-Huquq Islohotlarining Modernizatsiya Bosqichi (2017-2026)

Hozirgi bosqichda milliy huquqiy institutlarning shakllanishi quyidagi yangi shart-sharoitlar bilan tavsiflanadi:

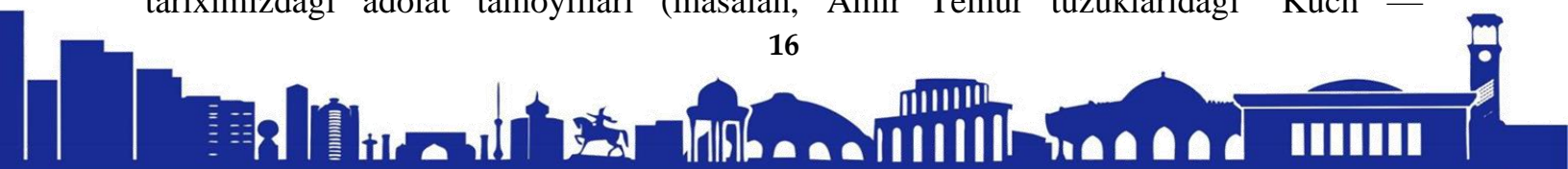
1. Sudyalar hamjamiyati mustaqilligi: Sudyalar oliy kengashining tashkil etilishi sudyalarni tayinlash jarayonini ijroiya hokimiyati ta'siridan to'liq chiqardi.

2. Ixtisoslashuvning chuqurlashishi: Ma'muriy sudlarning tashkil etilishi fuqaro va davlat o'rtasidagi munosabatlarni tenglik asosida ko'rib chiqish imkonini berdi. Sovet davrida davlat organi ustidan sudga berish imkonsiz bo'lgan bo'lsa, hozirda bu jarayon huquqiy madaniyatning bir qismiga aylandi.

3. Raqamlashtirish (E-Justice): Sud jarayonlarining ochiqligi, audio-video qayd etish tizimlarining joriy qilinishi sovet davridagi "yopiq eshiklar ortidagi adliya" tizimiga chek qo'ydi.

2.6. Huquqiy Vorislik va Milliy Qadriyatlar Integratsiyasi

O'tish davrida faqatgina xalqaro tajribaga tayanilmadi, balki milliy davlatchilik tariximizdagi adolat tamoyillari (masalan, Amir Temur tuzuklaridagi "Kuch —

adolatdadir" tamoyili) zamonaviy huquqiy normalar bilan uyg'unlashtirildi. Bu esa yaratilgan milliy institutlarning xalq tomonidan qabul qilinishini va samarali ishlashini ta'minladi.

> Maqola uchun tavsiya: Ushbu qismni yozishda tahliliy uslubdan foydalanildi.

3. XULOSA (Kengaytirilgan tahlil)

Birinchi qism: Tarixiy saboqlar va institutsional yutuqlar

Sovet adliya tizimidan milliy huquqiy institutlarga o'tish jarayoni O'zbekiston uchun shunchaki huquqiy islohot emas, balki milliy o'zlikni anglash va xalqaro hamjamiyatning teng huquqli a'zosiga aylanish yo'li bo'ldi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sovet davridagi prokuratura va sud o'rtasidagi nomutanosiblik bugungi kunda "tiyib turish va muvozanat" (checks and balances) tizimi bilan almashdi. Milliy institutlar shakllanishining eng katta yutug'i — sudning ijro hokimiyatidan ajratilishi va uning mustaqilligining qonuniy kafolatlanganidir. Bu jarayon fuqarolarning davlat organlariga bo'lgan ishonchini oshirishga xizmat qildi. Tarixiy transformatsiya va tizimli o'zgarishlar tahlili

O'zbekistonning sovet adliya tizimidan voz kechishi shunchaki bir qonun hujjatini boshqasi bilan almashtirish emas, balki jamiyat hayotini tashkil etishning fundamental asoslarini o'zgartirish jarayoni bo'ldi. Sovet huquqiy modeli o'zining mohiyatiga ko'ra, shaxsning huquq va manfaatlarini "umumdavlat manfaati" deb ataluvchi mavhum tushuncha qurboniga aylantirgan edi. Ushbu tizimda sud hokimiyati ijroiya tuzilmalarining bir bo'lagi sifatida qolib, jazolash funksiyasini birinchi o'ringa qo'ygan.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, milliy huquqiy institutlarga o'tishning eng muhim sharti — sud hokimiyatining haqiqiy mustaqilligiga erishish bo'ldi. O'zbekiston mustaqilligining dastlabki yillaridanoq hokimiyatlar bo'linishi tamoyilining konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi, sovet davridagi "yagona hokimiyat" doktrinasiga barham berdi. Milliy institutlarning shakllanishi jarayonida sud tizimi ixtisoslashdi, prokuratura organlarining suddan ustun turuvchi vakolatlari cheklandi va eng muhimi, sud fuqarolar uchun davlat idoralarning asossiz qarorlaridan himoya qiluvchi xolis hakamga aylandi.

Ikkinchi qism: Istiqboldagi vazifalar va huquqiy modernizatsiya

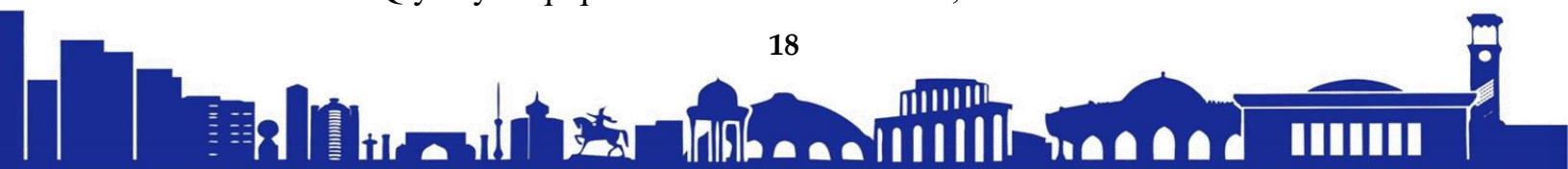
Bugungi kunda "Yangi O'zbekiston" sharoitida adliya tizimini yanada liberallashtirish bosqichi davom etmoqda. Raqamli adliya (E-sud), sun'iy intellekt elementlarini sud ishiga tatbiq etish va korrupsiyadan xoli tizim yaratish — milliy huquqiy institutlarning keyingi taraqqiyot bosqichidir. Shuningdek, xalqaro huquqning ustuvorligi tamoyili milliy qonunchilikda yanada mustahkam o'rin egallamoqda. Xulosa qilib aytganda, sovet merosidan to'liq voz kechib, milliy qadriyatlar va umumbashariy demokratik prinsiplar uyg'unligidagi adliya tizimini yaratish davlatning barqaror rivojlanishining bosh kafolatidir. Zamonaviy tendensiyalar va istiqboldagi huquqiy taraqqiyot

Yangi O'zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari milliy adliya tizimini rivojlantirishning sifat jihatidan yangi bosqichini boshlab berdi. Bugungi kunda sovet davridan qolgan "ayblov og'ishganligi" (accusatory bias) asoratlardan to'liq qutulish maqsadida sudlarda tortishuvchanlik tamoyili kuchaytirilmoqda. "Xabeas korpus" institutining ko'lamini kengaytirilishi, tergov ustidan sud nazoratining o'rnatilishi hamda sudyalarni tayinlashda jamoatchilik va mustaqil organlarning ishtiroki milliy institutlarning demokratik qiyofasini belgilab bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, sovet adliya tizimidan milliy huquqiy institutlarga o'tish muvaffaqiyatli yakunlandi, biroq huquqiy tizimni modernizatsiya qilish to'xtovsiz davom etadigan jarayondir. Kelajakda adliya tizimini raqamlashtirish, sud qarorlarining barqarorligini ta'minlash va aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish milliy huquqiy institutlarning jahon andozalari darajasida faoliyat yuritishini kafolatlaydi. Ushbu maqolada keltirilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, faqatgina kuchli va mustaqil adliya tizimi orqali jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (BIBLIOGRAPHY)

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2021.
3. Karimov I.A. O'zbekiston: mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: "O'zbekiston", 2011.
4. Saidov A.X. Qiyosiy huquqshunoslik. – T.: "Adolat", 2018.

5. Rustambayev M.X. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. – T.: 2020.
6. Ismoilov Sh. Milliy adliya tizimining shakllanishi: Nazariya va amaliyot. – T.: 2019.
7. Alekseev S.S. Obshaya teoriya prava. – M.: Prospekt, 2008.
8. Xuseynov T. Sud hokimiyati mustaqilligining huquqiy asoslari. Maqola. 2022.
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenum qarorlari to‘plami.
10. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) - UN documents.